

Kiss Gábor Ferenc

ERŐVISZONYOK AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

POWER RELATIONS ON THE EVE OF WORD WAR I

Abstract

This study presents and analyses the power relation at the time of the outbreak of WWI. The examination is focused primarily on the great powers of the era, including those countries that entered the war later. The war potentials of Germany, the Austro-Hungarian Monarchy, Great-Britain, France, Russia, Italy and the United States of America are reviewed and compared. Other countries are discussed only if the analysis of the aforementioned powers requires. The study relies on published data and absolute and relative indexes are applied to describe the relations and tendencies of the years before WWI. The emphasis is put on those parameters whose significance was confirmed by the outcomes of the war. The most important aspects of the analysis are geographical, ethnic and demographic characteristics, military and economic capacities, military goals and operation plans. In addition to numerical data, I consider political and cultural relations very important as well. My aim is to highlight those factors of the war that might be less noticeable than the events on the fronts, but still very important.

KEYWORDS: power relations, great powers, World War 1, military potential

A tanulmányomban az első világháború kitörésekor fennálló erőviszonyok mutatom be, elemzem. Vizsgálatom tárgyát elsősorban a korszak nagyhatalmaira

szűkítem, melyek közé beleértem azon országokat is, melyek csak később léptek be a háborúba. Ennek során áttekintem és összehasonlítom Németország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Törökország, Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország, Olaszország és az Amerikai Egyesült Államok háborús potenciálját, ezek egymáshoz viszonyított helyzetét. Más államokkal csak akkor és olyan mértékben foglalkozom, amennyiben az előbbi államokhoz szükséges említésük.

Az elemzés a szakirodalomban megjelent adatokra támaszkodik. Az elemzés során elsősorban az analízis és az összehasonlítás módszerét használok. Abszolút és relatív mutatók bevezetésével mutatom be az 1. világháború előtti évek viszonyait, tendenciáit.

A világháború kimenetének ismeretében kerülnek kiválasztásra azok a paraméterek, melyek jelentőségét az események ismert menete bizonyította. A vizsgálat legfontosabb szempontjai: földrajzi tényezők, etnikai és demográfiai viszonyok, gazdasági tényezők és a fegyveres erők állapota, helyzete, katonai elképzelések, haditervek. A számadatok mellett fontosnak véljük az egyes nagyhatalmi aktorok politikai, kulturális viszonyaira vonatkozó információkat is.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy terjedelmi korlátok miatt teljes mélységű elemzésre nem vállalkozhat a tanulmány.

SZÖVETSÉGEK

1815-ben Bonaparte Napoleon végleg elhagyta Franciaországot és száműzetésben Szent Ilona szigetén töltötte életének hátralévő hat esztendejét. Ezzel a mintegy negyedévszázados háborús időszak után viszonylagos béke köszöntött Európára. 1914-ig nem akadt sem időben, sem térben a Franciaország elleni háborúhoz mérhető fegyveres konfliktus. A nemzetközi rendszer többé-kevésbé sikerrel akadályozta meg a háborúk eszkalálódását s biztosította a konfliktusok rendezéséhez szükséges mechanizmust. A XX. század első évtizedére a nagyhatalmi együttműködés, mely korábban a hatalmi egyensúlyra való törekvésével békés időszakot teremtett, de legalábbis lokalizálta a fegyveres konfliktusokat, megszűnt. Az együttműködés helyett egyértelműen két hatalmi tömb mentén sorakozott fel Európa s az e tömbökhöz való tartozás egyre merevebb politikára bírta, s néha a kötelezte a hatalmakat.¹ Ezzel egyúttal bizonyos biztonságot is adott szembenálló feleknek, ha az ellentéteket fegyveres

¹ KISSINGER 1996. 162.

vonalon akarták intézni, hisz háború esetén a realizálódott szövetségek és a stratégiai kényszerek miatt bármelyikük számíthatott szövetségesére. Ez azért is így van, mivel a szövetségesek között sikerült elsimítani az addigi együttműködést akadályozó érdekkülönbségeket² Más feszültségek pedig ahelyett, hogy finomodtak volna, inkább szaporodtak, mélyültek, csak immáron nem egyes országok, hanem inkább a hatalmi tömbök között eszkalálódtak. Az ellentétek mellett a hatalmi szövetségekből következő kötelezettségek is a nemzetközi biztonság ellenében hatottak, különösen úgy, hogy az I. világháború előtt nem létezett a konfliktusok békés rendezésére hivatott nemzetközi intézmény- vagy általánosságban elismert kötelezettségrendszer.

A világháború előzményeinek szempontjából elsőként a szembenálló felek közti kapcsolatrendszert vesszük szemügyre. A háborúban való szembenállás szempontjából két hatalmi csoportosulást különböztetünk meg: a központi hatalmak (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia³) és az antant hatalmak (Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország⁴) csoportja. A szövetségek léte a hadviselés szempontjából is fontos tényezőnek tekinthető: a szövetségesek oldalán vívott háborúk egyik legfontosabb tapasztalata, hogy jelentősen meghosszabbíthatja a háború időtartamát s növelheti intenzitását. Különösen, ha a szövetséget alkotó államok – legalább is részben – komplementer módon viszonyulnak egymáshoz, vagyis rendelkeznek olyan erőforrásokkal, lehetőségekkel, potenciállal, mellyel a szövetséges társnak nem, vagy csak kisebb mértékben állnak rendelkezésre s ezt képesek megosztani. Ebből a szempontból a két szembenálló hatalmi csoportosulásban mindkét oldalon megvolt ez az erősokszorozó tényező.

A következőben áttekintjük a polarizálódott Európában az egyes államokra jellemző, a háború irányába ható érdek- és ellentéthálózatot. Németország számára egyértelmű volt, hogy szövetségi kötelezettsége és stratégiai okoknál fogva is támogatni kell az Osztrák–Magyar Monarchiát.⁵ A németekkel szemben kialakuló brit–francia–orosz együttműködés, a többfrontos háború veszélye a német nemzetből a „bekerítettség” s az ebből kialakult fenyegetettség érzését váltotta ki, s ez

² Gondoljunk az antant létrejöttének körülményeire, mely hatalmi csoport az angol–francia és az angol–orosz, főleg a gyarmati kérdésekben jelentkező érdekelletétek tisztázása után nyerte el végső formáját. (1904. angol–francia egyezmény; 1907. angol–orosz egyezmény) DIÓSZEGI 2001. 552–555., 560–563.

³ Később csatlakozott Törökország, Bulgária.

⁴ Ide tartozik még Belgium, Szerbia, Japán. 1915-ben Olaszország, 1917-ben pedig az Amerikai Egyesült Államok. Más államok is beléptek az antant oldalán a háborúban, de részvételük inkább csak jelképes szinten mozgott.

⁵ BANKS 2001. 13.

az érzés azt sugallta, hogy ebből a helyzetből ki kell törni.⁶ A századforduló éveire Németország káprázatos növekedést produkált mind az anyagi, mind a szellemi javak terén s gyakorlatilag a világ második-harmadik⁷ legerősebb hatalmává vált. Ennek megfelelően ezt az erőt politikai befolyássá konvertálandó, a kontinentális hatalmi státusból világhatalmi tényezővé igyekezett válni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt, hogy meglévő előnye átmeneti,⁸ ezért, hogy ezzel minél jobban élni lehessen, egy mielőbb megindított támadásra, egy nagyerejű, meglepetésszerű döntő győzelemre van szükség.⁹

Az Osztrák–Magyar Monarchia a pánszerb és pánszláv mozgalommal szembeni fellépése, illetve a Balkán feletti dominanciára való törekvése miatt állt szemben a szintén a terület feletti befolyás megszerzésére aspiráló oroszokkal. Ugyanakkor az sem elhanyagolható tényező, hogy a Ferenc Ferdinánd trónörökös elleni merénylet sokkal több, mint pusztán háborús ürügy. A háttér ismeretében¹⁰ komoly provokációnak is tekinthető.

Nagy-Britannia számára a legfontosabb cél befolyásának, gazdagságának és katonai erejének alapját képező tengeri fölényének mindenáron való megőrzése. Ebben pedig legveszélyesebb kihívónak egyértelműen a flottáját rohamléptekben fejlesztő Németország számított.¹¹ Emellett szerződés kötelezte Belgium semlegességének védelmére, ugyanakkor a belga területek a La Manche csatorna biztosítása miatt stratégiaiilag is fontosak voltak a szigetország számára.¹² Mint elsőrendű kontinentális partner, Franciaország támogatása az esetleges német kontinentális túlhatalom ellenében a britek számára szintén a legmagasabb prioritással bírt.

Oroszország számára egy győztes háború mindenképpen fontos belpolitikai eredménnyel járna, mivel csökkentené a belső feszültségeket. De a háborúba való belépés nem csak lehetőség, hanem kötelezettség is lehet. A Franciaországgal

⁶ NÉMETH 2002. 70.

⁷ Például nehézipar terén sok tekintetben megelőzte Nagy-Britanniát s közvetlenül felsorakozott az Amerikai Egyesült Államok mögé, de pénzügyi tekintetben még egyértelműen London volt a világ központja. KENNEDY 1992. 189–193., 219–220.

⁸ GALÁNTAI 2000. 96., 149–150., 154. Az brit, francia és orosz fegyveres erőknél komoly fejlesztések indultak meg, amikkel Németország az erőforrások egyenlőtlensége miatt hosszú távon nem vehette fel a versenyt.

⁹ BANKS 2001. 13.; Ebből a szándékból és az ország földrajzi fekvéséből is következik a Schlieffen-terv.

¹⁰ Gondoljunk a háttérben tevékenykedő szerb titkosszolgálatra, mely szerepet játszott a merénylők felkészítésében. GALÁNTAI 2000. 79–88.

¹¹ KEEGAN 1998. 101–107.

¹² SZIJJ – RAVASZ 2000. 65–66.

fennálló katonai szövetség konkrét cselekvést írt elő egy Franciaországot ért támadás esetén a franciák megsegítésére, másrészt Szerbia biztonsága is elsőrendű orosz érdek. Szerbia feletti befolyás és a szerbek támogatása fontos eszköz a nagyobb cél, a Balkán feletti dominancia megszerzése felé.¹³

1915-ben Olaszország pontosan körvonalazott okok mentén lépett az antant oldalán háborúba: Adria-tenger feletti hegemonia, Isztria, Trieszt és Dél-Tirol megszerzése vitte az antant táborába. Mindezen igények kielégítését az 1915-ben megkötött londoni szerződésben az antant meg is ígérte¹⁴ Törökország a Közel-Keleten került szembe Nagy-Britanniával az ottani brit politika miatt, ugyanakkor hagyományosan ellenérdekelte volt a balkáni orosz terjeszkedéssel szemben.¹⁵

Fentebb felsorolt, 1914-re megmaradt feszültségforrások tehát többnyire a korabeli hatalmak által is életbevágónak érzett, ezért feloldhatatlannak vagy csak háborúval feloldhatónak tűnő problémák voltak. Az erőszakos megoldás felé hatott az is, hogy az ismert konfliktuskezelési eljárások ereje kimerült 1914-re. A vitás kérdések erőszakos rendezése, a nemzetek számára „igazságtalan”, „méltatlan” helyzetek megoldása pedig támogatásra talált a lakosság körében is, korábban nem látott nemzeti egységet alakítva ki a háború támogatása mellett, sőt korábban háborúellenes mozgalmak is beléptek a hadbalépést üdvözlők táborába.¹⁶

A MODERNIZÁCIÓ

A hosszú XIX. század alatt Európában és Észak-Amerikában fontos változások mentek végbe. Az átalakulás minősége és mélysége mintegy előkészítette az I. világháború általunk már ismert lefolyását, mind katonai, mind pedig politikai, gazdasági, demográfiai és társadalmi szempontból.

A változások oly mértékűnek bizonyultak, hogy hatásait a kor emberei – katonák és civilek – egyaránt képtelennek bizonyultak teljes mértékben felmérni. Először tehát vizsgáljuk meg, mely tényezők változása teremtette meg az első világháború történelmi környezetét.

¹³ BANKS 2001. 13.

¹⁴ CZEKUS 1930. 10.; DIÓSZEGI. 1997. 266.

¹⁵ SZIJJ – RAVASZ 2000. 679–682.

¹⁶ KEEGAN 2010. 151–154.; NEMETH 2002. 70.; DUBY 2007. 221.; SZVÁK 2001. 449.; HELLEF 2003. 699.

A 18. századtól kezdve szellemi és anyagi téren egyaránt lényegi struktúraváltások indultak meg és mentek végbe. A modernizáció¹⁷ szempontjából kiemelendő tényezőknek tartjuk a mezőgazdaságban végmenő átalakulást, a munkaerő mobilitásának növekedését, az erőgépek terjedését (gőzgép, majd motorizáció), a felhasznált energiaforrások további diverzifikációját (szén mellett megjelent a földgáz, olaj, majd villamosság¹⁸), az urbanizációt, a tudomány és a technika fejlődését, a kül- és belkereskedelem fellendülését, a nehézipar rohamos fejlődését. A fejlett közigazgatás, a modern pénzgazdálkodás és az egyre szélesebb körben elterjedő társadalmi – „civil” – szervezetek, mozgalmak s a politikai részvétel egyre nagyobb rétegeket érintő lehetősége biztosították a humán és materiális javak mind fokozottabb és tervezhetőbb igénybevételét. A humán erőforrás „minősége” is jelentősen javult. Az oktatási színvonal emelkedése, a kulturális és szellemi javak elterjedése, az élelmiszerellátás, a közegészségügy és az orvostudomány fejlődése nemcsak „minőségileg” magasabb szinten, hanem mennyiségileg is nagyobb számban, fizikailag és szellemileg alkalmasabb emberanyaggal látta el a hadseregeket (és a gazdasági, állami szférát). Az egyre összetettebb világban kulcsfontosságú szerep jutott a kommunikációnak és a közlekedésnek. A vasutak, közutak és a tengeri szállítás fejlődése s a szállítás mellett a posta, a távíró, a telefon és a rádió egyre olcsóbb, hatékonyabb és gyorsabb formáját jelentették az összeköttetésnek. A politikai téren egyre fontosabb szerepet kapott a nemzeti tudat, az osztályöntudat és a tömegekkel való kommunikáció.¹⁹

A változások tehát részben minőségi oldalon következtek be (egyre jobb, egyre fejlettebb produktumok), de ugyanakkor mennyiségileg is megjelentek. A tömegesedés jelentkezett minden szférában. A hadügy területén a század végére általánosan elterjedté váltak a sorozáson alapuló, állandóan fenntartott, professzionális tömeghadseregek. Európában, Nagy-Britannia kivételével,²⁰ az összes nagyhatalom általános hadkötelezettségen alapuló tömeghadseregre tért át.

¹⁷ A modernizáció természetesen nem azonos módon jelent meg a világban, de hatásait mindenütt, különböző módon és mértékben, de tapasztalni lehet s a témánk szempontjából releváns hatalmak esetében komoly átalakulást jelentettek. Persze ez nem mindig előnyös módon jelent meg, de összességében jelentősen megnövelte az államok képességeit.

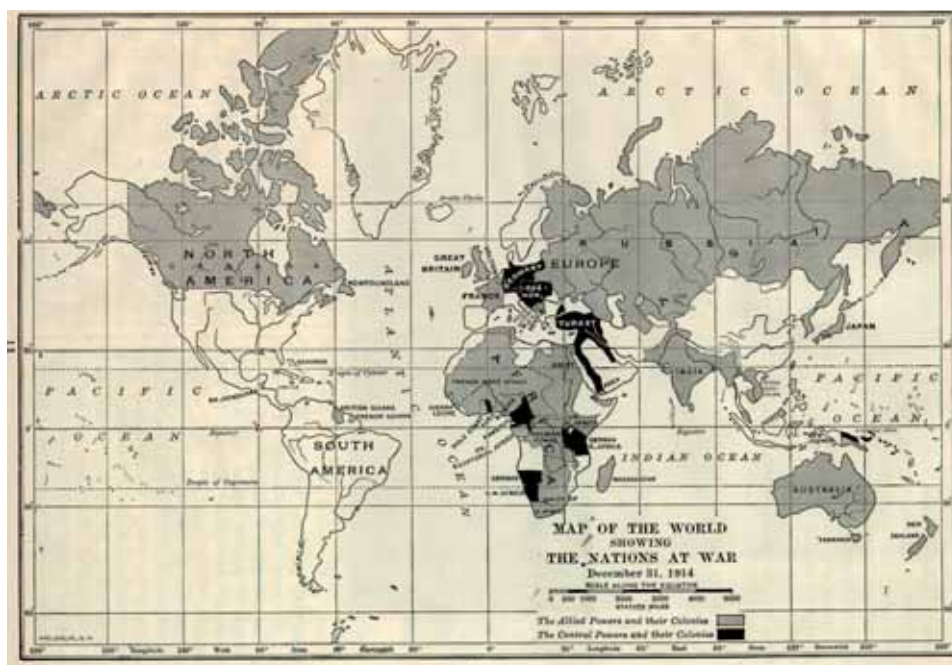
¹⁸ 1913-ban az olaj, földgáz és villamosáram a felhasznált energiának mindösszesen csak 4.77 %-t tették ki. POUNDS 2003. 493. Alacsony arányuk ellenére jelentőségük vitathatatlan: új típusú gépek, erőgépek számára csak ezek képesek hatékony energiaforrást biztosítani.

¹⁹ DAVIES 2002. 714–731., 1247.

²⁰ Ugyanez elmondható az Amerikai Egyesült Államok haderejéről is, mely szintén a katonai szolgálatot önként vállaló katonákból és haditengerészekből állt.

Mindezek erővonalak kumulációja következett be 1914–1918 között, megjelentek a totális táború²¹ bizonyos jellegzetességei²², előrevetítve a második világháborút, mint az első modern totális háborút.

Az 1914-ben kitört első világháború sok tekintetben eltért a korábbi háborúktól. A korábbi háborúkkal összehasonlítva, egész Európára – vagy azon túl, más földrészre – kiterjedő háborúkkal már korábbi korszakokban is találkozhattunk: Franciaország háborúi 1792–1815 között, a harmincéves háború, a hétéves háború. Az eltérés lényegét nem a háború időbeli vagy térbeli kiterjedésében²³ látjuk, hanem inkább intenzitás és arányok tekintetében véljük. Vagyis az adott térben egyre nagyobb haderők, egyre nagyobb tüzérvél, egyre nagyobb tartalékokkal, egyre hosszabb hadműveleteket folytatnak. Intenzívebbé vált a tér kihasználása: a repülőgép és tengeralattjáró megjelenése, s háterszág elleni politikai és propaganda hadviselés kiterjedt alkalmazása révén.

A világ 1914-ben.

²¹ Mindenre kiterjedő, minden erőforrás összpontosító, minden lehetséges eszközzel folyó háború. SZABÓ 1995. 1333–1334.

²² Például: totális mozgósítás, a polgári lakosság elleni katonai fellépés.

²³ A térbeli kiterjedés tekintetében az adott történelmi korban az ismert világ kiterjedése és háború által érintett földrajzi tér közti arányszámot tartjuk mérvadónak.

FÖLDRAJZI TÉNYEZŐK

A hadviselésre ható egyik legfontosabb tényezőnek tekinthetők a hadszíntér, illetve a szembenálló felek földrajzi viszonyai, illetve az ezekből következő előnyök és hátrányok. A központi hatalmak szempontjából kedvező paraméternek tekinthető, hogy az antanthoz képest központi fekvésük révén közvetlen és biztonságos belső összeköttetési vonalak biztosítják az államok közti közvetlen kapcsolatot Németország és a Monarchia között, majd később a Török Birodalommal is. Ez az anyagi segítségen túl lehetővé tette a csapatok védett, gyors mozgását az egyes hadszínterek között, szükség szerint erősítve vagy gyengítve az egyes frontokat. Ennek jelentőségét akkor mérhetjük fel igazán, ha mindezt az antant szempontjából veszszük szemügyre. Ha az antant haderők különböző frontokon csak pár hétnyi fáziskéséssel indították meg a hadműveleteiket, a német és az osztrák–magyar erőknek komoly hadászati előnyt jelentett, hogy gyors átcsoportosítással lehetőségük volt ezen a támadások egymás utáni visszaverésére.

Ezzel szemben a Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország közötti távolság jelentősen megnehezítette az összeköttetést és az együttműködést. A később hadbalépő²⁴ Olaszországgal a francia–olasz határ miatt volt szárazföldi összeköttetés, az Egyesült Államok hadbalépése²⁵ és Európában való felvonulása idejére pedig már sikerült az Atlanti-óceánt biztosítani a német tengeralattjáróktól, illetve az antant hajógyártás már pótolni tudta a tengeren elszenvedett veszteségeket.²⁶ Ugyanakkor a háború korábbi éveiben a német tengeralattjárók tevékenysége súlyosan veszélyeztette az antant – különösen Nagy Britannia – számára létfontosságú tengeri útvonalakat.²⁷ Mint láttuk, ez területi tagoltság milyen nehézséget okozott a katonai műveletek összehangolásában és a csapatok szükség szerinti mozgásában.

A központi hatalmak centrális fekvése az előnyök mellett ugyanakkor komoly veszélyeket is rejtett magában. Egyik a komoly terheket jelentő többfrontos háború, a másik pedig a tengeri kijáratok kérdése. Miközben az antant Európa periférikus területeinek birtoklásával szabad kijárással rendelkezett a világtengerekre, a központi hatalmak gyakorlatilag a háború kezdetétől kizáródtak onnan, elszigetelődve a német gyarmatoktól s a világ többi részétől.

²⁴ 1915. május 24.

²⁵ 1917. április 6.

²⁶ GALÁNTAI 2000. 371–372.

²⁷ Nagy-Britannia esetében 1913-ban az export 69.9 %-a, az import 62.5%-a Európán kívüli területekkel realizálódott. MOWAT 1968. 80.

Az 1. táblázat adataiból jól látszik az antant hatalmas területi és demográfiai fölénye. Ez pusztán az anyaországokat tekintve is nyomasztó, de ha a gyarmatokat is beszámítjuk, akkor még súlyosabb a helyzet. A területi fölény nem a hadszínterek méretét növelte meg, hiszen a legfontosabb harcok Európa – a szembenálló felek összterületéhez képest szűk – harcterein folytak. A nagyobb terület nagyobb tartalékot (nyersanyag, gazdasági kapacitások, katonai erő), támaszpontokat, piacot jelentett. Az óriási emberveszteségek miatt pedig felértékelődött a gyarmatok lakossága, mint potenciális katonanyag és munkaerő. Már háború kezdetén is jelentős gyarmati hadseregek álltak készenlétben (lásd 2. táblázat), de későbbiekben ez az erőfeszítés még jelentősebbé vált. 1914 és 1918 között Franciaország egyedül Afrikából 450 000 főnyi bennszülött katonát sorozott be, ezen felül pedig Észak-Afrikából 110 000, Szenegálból pedig 5700 európai származású katonával gyarapodott a francia hadsereg.²⁸ A Brit Birodalom esetében 1 270 000 indiai katona mellett 458 000 kanadai, 112 000 új-zélandi, 332 000 ausztrál és 136 000 dél-afrikai újonc teljesített katonai szolgálatot.²⁹

A lakosság létszáma mellett fontos annak „minősége” is. A korszerű háború viszonyai között a haderő emberutánpótlása egyre képzetebb újonccállományt igényel. Ezt igazolja a háború során végbemenő átalakulás is, mely a létszám zömét kiadó szárazföldi csapatoknál következett be. A háború folyamán átstrukturálódott a fegyvernemek aránya. A francia hadsereg adatai jól szemléltetik ezt a folyamatot: 1914 és 1918 között gyalogság aránya 77 %-ról 50.4 %-ra, a lovasság pedig 4 %-ról 3.6 %-ra csökkent. Ugyanakkor markáns növekedést produkált a tüzérség (16-ről 33.5 %-ra), a műszaki csapatok (2.9-ről 7 %-ra), a repülő csapatok (0.1-ről 3 %-ra) és a harckocsi csapatok megjelenése is 2.5 %-ot jelentett létszámból. Hasonló tendenciákat tapasztalhatunk minden félnél.³⁰ Ilyen tendencia mellett a képzett, az iskolázottabb lakosság a hadsereg számára is egyre fontosabbá válik. A műszaki-technikai jellegű fegyvernemek személyi utánpótlásának hatékonysága tehát a hadrafogható lakosság műveltségi szintjének is függvénye. Ugyanakkor már háború első éve is súlyos veszteségeket eredményezett a csapattiszti és altiszti állományban s ez későbbiekben sem változott.³¹ Ennek pótlásában elsősorban a tanultabb (tiszteknél középiskolai végzettséggel) újoncok jöhettek számításba. Ezen

²⁸ KOLLER 2014. 2.

²⁹ HORNE 2010. 526.

³⁰ WERTH 1930. 15.

³¹ A tisztikar az állománykategóriák közül a legsúlyosabb veszteséget szenvedte el minden hadseregben. KEEGAN 2010. 20.

tekintetben is óriási különbségeket látunk a szembenálló hatalmak között, hasonlóképpen, mint az egy főre eső GDP tekintetében.³² Az alapismeretek elsajátításához az elemi oktatás és az írni-olvasni tudás képezi az alapot, tehát ezen adatok fontos jelzést szolgáltatnak a műveltségi viszonyokról. Európán belül nyugatról kelet és északról dél felé haladva a lakosság írni-olvasni tudása egyre csökkenőbb tendenciát mutat. Oroszországban a századfordulón lakosság a lakosság 21%-a (férfiak 29 %-a) számított írástudónak.³³ Ezzel szemben az osztrák–magyar kettős állam átmenetet képezett kelet és nyugat között: 1910-ben a mezőgazdasági keresők 60, az iparban dolgozók 87% írt-olvasott. Olaszország hasonló arányt tudott felmutatni az analfabéták 37.2 %-os arányával.³⁴ Oroszországhoz képest a másik véglet Nagy-Britannia, ahol 1900-ra az analfabéták arányát 5% körül arányra szorították le.³⁵ Hasonló adatokat találunk Franciaország és Németország esetében is.³⁶

A bruttó nemzeti össztermék adatsoraiból is világosan kirajzolódik az antant fölénye. Az abszolút elsőbbség csak részben következett az óriási területi és lakosságszámbeli előnyből. A gazdasági túlsúlynak fontos tényezője az egy főre eső GDP-ből következő relatív fölény is. Ugyanakkor ez fejlettségi mutatóként szolgál: nagyobb egy főre eső GDP a gazdasági erőforrások intenzívebb, hatékonyabb, termékenyebb kihasználást mutatja. Ez alapján a legelmaradottabb nagyhatalomnak egyértelműen Oroszország mutatkozik. De ebben az esetben az elmaradottságot részben kompenzálja az ország kontinensnyi mérete, földrajzi viszonyai³⁷ és népességszáma, illetve sokkal fejlettebb szövetségesei pénzügyi és anyagi tartalékai. A nemzeti össztermék jelentősége tovább fokozódik, ha figyelembe vesszük, hogy elhúzódó háborúról van szó, ahol a hosszú távú tartalékok jelentősége megnő. Az anyagi mozgósítás céljára pedig az egy főre eső nemzeti össztermék az államhatalom számára nagyobb arányú elvonást (adók, járulékok, díjak, hitelek

³² Megjegyzés: az analfabéták aránya az egyes országokban természetesen nem azonos az egyes társadalmi rétegek, s az országon belüli belüli nemzetiségek között. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy ha GDP adatokat összevetjük az írni-olvasni tudás adataival, a két adat közt egyenes arány mutatható ki: a magas GDP magasabb általános műveltségi szinttel jár együtt.

³³ STEARNS 2001. 339.; PALOTÁS 2003. 12.;

³⁴ PALOTÁS 2003. 12.; *Progress of Literacy in Various Countries*. 200–213.

³⁵ FLOUD – JOHNSON 2004. 344.

³⁶ *Progress of Literacy in Various Countries*. 200–213.; STEARNS 2001. 339.

³⁷ Az orosz haderő számára mindenkor – különösen ha saját területén küzdött – előnyt jelentett, hogy az ország belseje felé törekvő ellenséges haderők, legyenek bár sokkal korszerűbbek, a terep, az időjárás s az infrastruktúra hiánya, elmaradottsága miatt nem tudták teljes mértékben kihasználni előnyüket.

formájában) tesz lehetővé. A magasabb GDP ugyanakkor arányaiban alacsonyabb állami kiadásokkal jár együtt,³⁸ ami szintén az jelenti, hogy fejlett országoknak nagyobb tartalékok állnak rendelkezésre pénzügyi, igazgatási, anyagi szempontból, s ezen tartalékok fokozott igénybevételekor a hátszág terhei lassabban növekednek. Miközben abszolút számokat tekintve egyre nagyobb erőforrásokat fordítanak a háborúra, ez ugyanakkora kiadási tételnél magasabb nemzeti jövedelem esetén relatíve alacsonyabb kiadást jelent. Így a hadikiadások növekedése kevésbé vagy később jelennek meg a lakosság anyagi viszonyaiban, ami nem csak anyagi, hanem politikai, morális, közhangulati szempontból is fontos tényezője egy nemzet kitartásának.

Ha a hadviselő országok belső kohézióját vizsgáljuk, akkor a megalapozott anyagi háttér mellett kulcsfontosságú tényező a lakosság etnikai összetétele. Ezen tekintetben egyértelműen a kétközpontú Monarchia a legsebezhetőbb. Lakosságából 23.7 % német, 19.8 % magyar, 12.7 % cseh, 9.8 % lengyel, 7.9% rutén, 6.4 % román, 5.8 % százalék horvát, 4 % szerb,, 3.9 5 szlovák 2.5 % szlovén és 1.5 % olasz nemzetiségű. A két uralkodó nemzet 43.5 %-os arányát egyenként egyik nemzetiség sem éri el, de ehhez képest a birodalmon belüli szláv népesség aránya 46.6 %!³⁹ Az etnikai sokszínűség önmagában nem lett volna probléma, amennyiben létezett volna olyan összetartó erő, mely a nem államalkotó nemzeteket is egyértelműen érdekeltté tette volna a Monarchia győzelmében, illetve fenntartásában.

Oroszország, hasonlóan a Monarchiához, többnemzetiségű birodalom, de sokkal kedvezőbb etnikai arányokkal: a lakosság 66.8%-a orosz (44.3 % nagyorosz, 17.8 % ukrán, 4.7 % fehérorosz). Ez az etnikai kép több szempontból sem olyan veszélyes, mint a Monarchia esetében. Az ukrán és belorusz népesség körében nem léteztek olyan birodalmon kívüli, vagy egyenesen ellenséges országhoz tartozó erős etnikai gravitációs pontok, mint a Monarchia románjai vagy szláv népei esetében. Vagyis mindkét népcsoport – ukrán és belorusz – besorolható ahhoz a többséghez, amely birodalmi keretekben gondolkodik – legalábbis 1914-ben. Másik lényeges szempont a nemzetiségek területi elhelyezkedése: a birodalom centruma markánsan orosz többségű lakossággal bír, vagyis a gazdaságilag, történelmileg, morálisan, politikailag legfontosabb területek egyértelműen érdekelték a birodalom területi egységének fenntartásában. A társadalmi viszonyok változatlan megőrzésének kérdésében nem ennyire egyértelmű a helyzet. Az elmaradottság,

³⁸ FERGUSSON 1999. 112. Ez a háború előtti években: Nagy-Britannia: 13.1 %; Franciaország: 17 %; Németország: 18 %; Osztrák–Magyar Monarchia: 19 %; Oroszország 20 %.

³⁹ 1910-es adatok. PANDI 1995. 182–185.

a súlyos társadalmi, szociális viszonyok, a parasztság helyzete folytonos válság-gócokként tartották nyugtalanságban a birodalmat.⁴⁰ A perifériák lakossága – lennyel, finn területek, a Kaukázus térsége – nem képezték oly szerves, életfontosságú részét Oroszországnak, mint a Habsburg Birodalom többnemzetiségű területei. Adott esetben feladhatóak, beáldozhatóak anélkül, hogy az orosz törzsterület, a centrum és a legfontosabb erőforrások nagyobb mértékben sérülnének vagy a birodalom helyzete tragikusan megrendülne.⁴¹

A többi nagyhatalom esetében a brit, francia, olasz és német államon belül az államalkotó nemzetek mindenütt abszolút többséget alkottak, s nem volt komoly belső politikai erőforrás a területi dezintegrációra.

Összefoglalva, a központi hatalmak közül egyedül Németország sorolható a legfejlettebb államok „klubjába”, míg szövetségeseinek – különösen Törökország és Bulgária – lemaradása számottevő. Annak ellenére, hogy a dualista monarchia osztrák és cseh tartományai Európa legfejlettebb területei közé tartoznak, a duna menti birodalom tartományainak nagyobb része (Magyarország, Galícia, Bosznia) Európa közepesen fejlett vagy elmaradott területei közé tartozik, tehát ezzel együtt a Monarchia összességében inkább a középmezőnyhöz sorolható.

⁴⁰ Elég, ha végiggondoljuk a világháború előtti évtized elégedetlenség hullámain. Csak az 1913-as esztendőben 100 000 fő letartóztatására került sor államhatalom elleni támadásért. KENNEDY 1992. 226.

⁴¹ Lásd az 1918 utáni helyzetet.

1. táblázat. A hadviselő felek földrajzi adatai⁴²

	Ország, terület (zárójelben a hadbalépés éve)	Lakos- ság szám (millió)	Terület (millió km ²)	GDP ¹ összes (milliárd dollár)	GDP egy főre (dollár)
Antant hatalmak	Oroszország (Finnországgal) (1914)	176.4	22.1	261.4	1481
	Franciaország (1914)	39.8	0.5	138.7	3485
	francia gyarmatok (1914)	48.3	10.7	31.5	652
	Nagy-Britannia (1914)	46	0.3	226.4	4921
	brit gyarmatok (1914)	380.2	13.5	257	676
	brit domíniumok ² (1914)	19.9	19.5	77.8	3909
	Olaszország (1915)	35.6	0.3	91.3	2564
	olasz gyarmatok (1915)	2	2	1.3	634
	Amerikai Egyesült Államok (1917)	96.5	7.8	511.6	5301
	Amerikai Egyesült Államok függő területek és gyarmatok (1917) ³	9.8	1.8	10.6	1088
	Japán (1914)	55.1	0.4	76.5	1387
	japán gyarmatok (1914)	19.1	0.4	76.5	857
Központi hatalmak	Németország (1914)	67	0.5	244.3	3648
	német gyarmatok (1914)	10.7	3	6.4	601
	Oszták–Magyar Monarchia (1914)	50.6	0.6	100.5	1986
	Törökország (1914)	23	1.8	25.3	1100
	Bulgária (1915)	4.8	0.1	7.4	1527

⁴² BROADBERRY – HARRISON 2005. 23–25.; Az adatok az 1913-as állapotokat mutatják. A valuta egység 1990-es árakon számolt dollárban értendő.

2. táblázat. Nagyhatalmak gazdasági adatai⁴³

Város: városi lakosság aránya 1913-ban az összlakossághoz képest százalékban kifejezve; Ipar: részesedés a világ ipari termeléséből 1913-ban százalékban kifejezve; Vas: nyersvastermelés 1913-ban millió tonnában; Acél: acéltermelés 1913-ban millió tonnában; Szén: széntermelés 1913-ban millió tonnában; Vasút: vasúthálózat sűrűsége km/1000 km²-ben kifejezve; Búza: búzatermelés 1913-ban millió tonnában

Ország	Város	Ipar	Vas	Acél	Szén	Vasút	Búza
Antant hatalmak							
Amerikai Egyesült Államok	23.1	32	26.2 ⁴	31.5	455	43	20.7
Nagy-Britannia	34.6	13.6	10.42	7.7	292	139.5	1.51
Franciaország	14.8	6.1	5.2	4.6	40.84	76	8.69
Oroszország	7	8.2	4.65	4.8	36	3.1	28 ⁵
Olaszország	11.6	2.4	0.42	0.93	0.7	65.9	4.49
Központi hatalmak							
Németország	21	14.8	16.7	17.7	277.3	117.2	4.65
Oszták–Magyar Monarchia	8.8	4.4	2.35	2.6	54.1	36.8	6.2

GAZDASÁG

A világháború előtti évtizedek gazdasági folyamatainak számadatait vizsgálva láthatjuk, hogy a háborúban érintett hatalmak mindegyike lendületes növekedést produkált. 1898–1913 között. Az első világháború előestéjére, 40-90 %-os növekedést lehet kimutatni a nettó nemzeti össztermék terén: Nagy-Britannia 40%, Franciaország 59.6 %, Olaszország 82.7. %, Németország 84.2 %, Osztrák–Magyar Monarchia 90.9 %, Oroszország pedig 96.8 %-ot ért el.⁴⁴ A magas növekedési ütem elsősorban az ipari forradalom által később érintett országokban jelentkezett. Az elért szint szempontjából két tényező lényeges: a növekedési ütem és az adott nemzet kiinduló fejlettségi szintje. Ha megnézzük a fejlődés nagyságrendjét, s az 1913-as adatokat, egyértelműen látszik hogy a 19. század végének nagy nyertese Európában Németország, míg Európán kívül az Amerikai Egyesült Államok. Közben az abszolút értelemben tekintélyes

⁴³ KENNEDY 1992. 191–193.; POUNDS 2003. 498., 500., 503.; O'CONNOR 1970. 4–8.; FERGUSON 1999. 252.

⁴⁴ FERGUSON 1999. 44.

gazdasági háttérrel rendelkező angol és francia nemzetek gazdasági relatív nemzetközi súlyukat tekintve visszaszorultak. Ennek ellenére az orosz, osztrák–magyar vagy olasz fejlődés mégoly magas szintje sem tudta behozni a meglévő hátrányokat, s egyik esetben sem sikerült kiépíteni az ország és a haderő méreteihez, törekvéseihez megfelelő nagyságú és minőségű háttérrel, bár a világtermelésből relatíve növekvő szeletet hasítottak ki maguknak. A gazdasági elmaradottság mellé a társadalmi viszonyok terén is komoly hátrányok maradtak fenn. A gazdaság fejlődését sokszor a megfelelően képzett szakembergárda is gátolta – lásd iskolázottság mutatóit! Ez a szakképzett emberanyag ugyanúgy hiányzott a hadseregből is: Oroszországban mozgósításkor a csapatok szállítását a hadsereg vasúti zászlóaljai biztosították, de legénységük annyira gyenge volt, hogy *„több mint egyharmada teljesen vagy részben analfabéta volt, míg a tisztek háromnegyede semmilyen technikai képzettséggel nem rendelkezett.”*⁴⁵ A meglévő potenciálok gazdaságtalan kihasználását mutatja, hogy mind Oroszországban, mind a Monarchiában a háború alatt élelemhiány lépett fel, miközben mindkét ország jelentő agrárszférával rendelkezett!

A gazdasági erőforrások kiemelt szerepe jól jelzi a hadviselés megváltozott viszonyait. A 19. század második felére kialakult korszerű hadsereg és hadiflotta fenntartása egyre nagyobb összegeket emésztett fel. Az új fegyverzetek beszerzése, a kezelésükhöz szükséges személyzet kiképzése, gyakorlatban tartása, a technika fenntartása, a megnövekedett lőszer-, üzemanyag- és alkatrész igény komoly erőforrásokat kívánt már békében is. Háborúban pedig még nagyobb terhet rótt gazdaságra a mozgósított hadsereg ellátása, utánpótlása s a veszteségek pótlása. Másik oka a gazdaság előtérbe helyeződésének, hogy a haditervekben megfogalmazott célokkal ellentétben⁴⁶ a háború nem fejeződött be 1914-ben, hanem majdnem öt évig tartó felőrlő harccá változott. Ebben a helyzetben a háború kitörésekor magasabb katonai készségi szinten vagy felkészültebb haderővel bíró hatalmak helyzeti előnye fokozatosan csökkent, mivel a háború elhúzódása miatt a hátrányosabb helyzetben lévő ellenfél lehetőséget kapott hátrányának kiküszöbölésére. Ennek pedig legfontosabb feltétele a megfelelő anyagi és humán háttér megléte: legyártani a megfelelő minőségű és mennyiségű fegyverzetet, illetve fejleszteni azt.⁴⁷ A helyzetet bonyolította, hogy a megnövekedett katonai igények kielégítése mellett a civil lakosság igényeit is

⁴⁵ KENNEDY 1992. 227.

⁴⁶ Mindegyik haditerv gyors lefolyású, még 1914-ben véget érő háborúval számolt. KEEGAN 2010. 55–102.; GALÁNTAI 2000. 147–170.

⁴⁷ Nem tértünk ki rá, de a műszaki, tudományos háttér, a közép- és felsőfokú oktatás megfelelő szintje szintén fontos tényező.

figyelembe kellett venni: nemcsak politikai vagy propaganda okokból, hanem mert a tömeges hadiipari termelés és a tömeghadsereg emberutánpótlása is igényelte, hogy megfelelő fizikai és mentális állapotban legyenek. A gazdasági teljesítményt intenzív eszközökkel elérő hatalmak hatékonyabban teremtenek új erőforrásokat ezen célokra, míg az elsősorban extenzív hatalmak – már a szükséges infrastruktúrák⁴⁸ hiánya, elmaradottsága miatt is – nehezebben mobilizálják anyagi erejüket.

Németország óriási gazdasági teljesítménye ellenére a központi hatalmak lemaradása gazdasági téren is számottevő. Az adatok jól szemléltetik, hogy a világ ipar termelésének alig 20%-t adják, közben az antant hatalmai 30.3 %-ot (az Amerikai Egyesült Államokkal együtt 62.3 %) produkáltak. Ilyen nagyságrendű antant előny tapasztalható az anyagi háborúhoz nélkülözhetetlen nehézipar tekintetében is: az antant szövetsége pusztán termelés adatokat tekintve már 1914-es állapotában képes volt azonos vagy nagyobb gazdasági erőt felmutatni, mint Németország és szövetségesei. Miután Oroszország 1917-ben kiesett, mint szövetséges, az antant fölénye tovább nőtt, mivel az újonnan belépő Egyesült Államok erőforrásai bőségesen pótolták, sőt meg is haladták az orosz gazdasági teljesítményt.

A mozgósításhoz és a haderő mozgatásához is létfontosságú infrastruktúra fejlettségének országonkénti szintjét jól mutatják a városiasodás mértékét, illetve vasúti sűrűséget jelző adatsorok. A vasúthálózat sűrűsége az országok erőforrásaink hatékony kiaknázáshoz szükséges. A nyersanyag és a késztermékek piacra, vagy a világgpiacra szállítása a vasút szállítási kapacitása nélkül elképzelhetetlen vagy csak magas áron, lassan valósulhat meg. A pusztán termelés adatok mellett az egyes országok vasúthálózatának bővülése, modernizációja ugyanúgy híven jelzi a modernizáció mértékét. A személy- és teherszállítás teszi lehetővé, hogy korábban nehezen megközelíthet területek is hatékonyan bekapcsolódjanak a nagy gazdasági munkamegosztásba. Európa nyugati részén kiépült fejlett vasúthálózat összefogta az országok régióit, elérhetővé tett erőforrásaikat. Ezzel szemben Oroszországban a meglévő anyagi javak elérése is nagy nehézségekbe ütközött a közlekedési infrastruktúra elmaradottsága miatt. A háborús helyzetben ez azt is jelentette, hogy legyártott hadianyag a közlekedés elmaradottsága miatt nem jutott el frontra. Későbbiekben az is előfordult, hogy miközben a frontokon fegyver- és lőszerhiány akadályozta a hadviselést a hátsóországban hatalmas tartalékok álltak rendelkezésre.⁴⁹

⁴⁸ Közlekedés, hírközlés, oktatás, szakképzés közigazgatás, fejlett pénzügyi rendszer.

⁴⁹ PIPES 1997. 339.

A meglévő erőforrások elmaradott felhasználását jól mutatja a 2. táblázat búzatermelés adatsora. Abszolút mennyiséget tekintve hatalmas az orosz birodalom gabonatermelése (különösen a csúcstermést produkáló 1913-as évben), de ha ezt összevetjük az élelmezendő lakosság számával és a hatalmas termőterülettel, úgy már nem tűnik olyan kirívó teljesítménynek ez a termés mennyiség, különösen az előző évek sokszor sokkalta gyengébb adatait figyelembe véve. Ugyancsak ezen adatokból következik az orosz élelmiszerellátás bizonytalansága is: a többi hadviselő adatait⁵⁰ elemezve látható, hogy a termés mennyiség a mezőgazdasági technológia fejlettsége miatt kevésbé ingadozik s így tervezhetőbb, biztonságosabb a lakosság ellátása, mint a cár birodalmában. Fontos adalék, hogy Oroszországban 1910-ben még 8 000 000 faekét tartottak használatban!⁵¹

A bőséges francia búza mellett kirívó a lakosságszámhoz képest alacsony brit búzatermés: a Birodalmon belüli munkamegosztás keretében a brit szigetek ellátása, élelmezés tekintetében nagyban függött a tengerentúli forrásoktól (Egyesült Államok, India, Kanada, Ausztrália, Új-Zéland). A tengeri útvonalak sebezhetősége ellenére Nagy-Britannia ellátása Királyi Haditengerészet fölénye miatt végig biztosabb lábakon állt, mint az erősen ingadozó termésátlagokkal és a szállítás és elosztás nehézségeivel küszködő Oroszországban.

A gazdasági mobilizálás hatékonyságát, a tömegtermelés és minőség összekapcsolását nagyban segítette, hogy megjelent a szabványosítás, az egységesítés. A 19. század második felében megalakul nemzetközi szervezetek révén a posta, távközlés, pénzügy rendszer, közlekedés, mértékek terén egységesedési folyamat indult be.⁵²

⁵⁰ O'CONNOR 1970. 4–8.

⁵¹ PALOTÁS 2003. 24–25.

⁵² KEEGAN 2010. 29–33.

3. táblázat. Hadseregek 1914-ben⁵³

Gy: gyaloghadosztály; L: lovashadosztály; Löv.: lövegek száma; NL: nehézlővegek száma.

Ország	Békelétszám	Gyarmati haderő	Hadilét-szám	Gy.	L.	Löv.	NL
Antant hatalmak							
Oroszország	1 445 000	–	3 400 000	114.5	36	6812	360
Franciaország	827 000	157 000	1 800 000	80	10	4316	232
Nagy-Britannia	248 000	190 000	–	6	1	750	24
Szerbia	52 000	–	247 000	11.5	1	380	50
Belgium	48 000	–	117 000	6	1	468	24
Olaszország	345 000		1 600 000	41	4	2000	...
Amerikai Egyesült Államok ⁶	138 500	–	208 000	3	1	...	–
Központi hatalmak							
Németország	761 000	7000	2 147 000	87.5	11	3816	1064
Osztrák–Magyar Monarchia	478 000	–	1 338 000	49.5	12	2370	168
Törökország	250 000	–	1 000 000	1500	...
Bulgária	60 000	–					

⁵³ FERGUSON 1999. 92–93.; KENNEDY 1992. 195.; PILCH 1928. 70.; SZIJJ – RAVASZ 2000.35–36., 508.; NICOLLE – RUGGERI 2003. 14.

4. táblázat. *Haditengerészetek 1914-ben*⁵⁴

Dread.: dreadnoughtok száma. Zárójelben az építés alatt álló dreadnoughtok száma.

Csatac.: csatacirkálók száma. Zárójelben az építés alatt álló csatacirkálók száma.

Pre-dread.: A dreadnought típus megjelenése előtti csatahajó konstrukció

Teng.: tengeralattjárók száma.; T: hadihajók tonnatartalma

Ország	Létszám (fő)	Dread.	Pre-Dread.	Csatac.	Ten.	T.
Antant hatalmak						
Nagy-Britannia	209 000	22 (13)	40	9 (1)	73	2 714 000
Franciaország	68 000	2 (2)	14	–	67	900 000
Oroszország	54 000	4		–	22	679 000
Olaszország	...	3	8	–	20	327 000
Amerikai Egyesült Államok	...	10 (4)	23	–	18	985 000
Központi hatalmak						
Németország	79 000	15 (5)		5 (3)	31	891 000
Oszták–Magyar Monarchia	16 000	3	3	–	5	444 000
Törökország	–	–	2	–	–	30 000

A SZEMBENÁLLÓ HADERŐK

A 3. és 4. táblázatok adatsorainak összevetésével kiderül, hogy már a háború kezdetén a pusztán számokat tekintve ezen a téren is egyértelmű antant fölényről beszélhetünk. Ez nem kizárólagosan az a brit–francia–orosz általános fölényének tudható be. Fontos tényező, hogy az antant szövetségnek – amire korábban utalás is történt –, szándéktól, politikától függetlenül is a rendszerben benne volt az erőforrások megosztásának, a feladatok leosztásának automatizmusa. Ez egy történelmi folyamat eredményeképp alakult így: miközben Franciaország és Oroszország megtehetette, hogy katonai erőfeszítéseit a szárazföldi hadseregére koncentrálja, Németország és szövetségesei számára ez nem volt járható út. Miközben a francia és orosz hadsereg létszámban és fegyverzetben egyre erősebbé vált, nem kellett tartaniuk attól, hogy tengeren esetleg jelentősen meggyengülnek, hiszen ott számíthatnak a brit flotta erejére s ez az előny megmaradt végig a háború folyamán. Ilyesfajta

⁵⁴ FERGUSSON 1999. 85.; STROHN 2013. 78.; KENNEDY 1992. 195.; McMURRY 1918.

előny élveztek a britek is: katonai kiadásaik nagyobb részét haditengerészetükre fordíthatták, s közben a nagyhatalmak közül a legkisebb szárazföldi hadsereget tartották fenn. Ugyan későbbiekben rákényszerültek szárazföldi erejük megerősítésére, de addig ez jelentős előny biztosított a német haditengerészeti törekvésekkel szemben, miközben Németország rákényszerült erőforrásainak megosztására, hogy ellensúlyozza a francia és az orosz szárazföldi fenyegetést és felvegye a versenyt világelső brit flottával. Az 1898-ban kiadott első haditengerészeti törvény, majd az azt követő törvény és törvénykiegészítések révén Németország egyre nagyobb és egyre látványosabb méretekben fejlesztette haditengerészetét.⁵⁵ A beinduló tengeri fegyverkezési verseny eredménye a kor tengeri csúcshajója, a John Fisher admirális, a Király Haditengerészet parancsnoka által bevezetett új hadihajó típus, dreadnought⁵⁶ volt. A korábbi csatahajóknál gyorsabb, erősebb fegyverzetű, jobban páncélozott (és persze lényegesen drágább) hadihajó bevezetésével az addigi épített összes nehéz hadihajó (4. táblázatban predreadnought – dreadnought előtti csatahajó) elavulttá vált és ezzel az addigi német flotta-fegyverkezési program addigi eredményeit javarészt sikerült semlegesíteni. Az új tengerészeti versenybe már csak a legerősebb műszaki technika háttérrel és anyagi bázissal rendelkező hatalmak szállhattak be (lásd táblázat: németek, britek és amerikaiak).

Ez alapján alakult ki a flották erősorrendje, amely a rendelkezésre dreadnoughtok alapján (lásd 4. táblázat) tiszta brit (s ezzel antant) dominanciát tükrözött. Ugyanakkor a flották állományában megjelent egy forradalmian új eszköz, a tengeralattjáró, mely a háborút egyértelműen másodlagos szerepkörben – a nagyobb hajóegységek támogatása – kezdte. A legerősebb haditengerészetek erejét nem csak nagyságuk, hanem az új kihívások esetén mutatott reagáló képességük adja. Ahogy nyilvánvaló vált, hogy a tengeralattjárók segédszerepből képesek döntő tényezővé válni, a német haditengerészet, mely a háború kezdetén a többi nagy hadiflotta-hoz viszonyítva jelentős lemaradásban volt ezen típus tekintetében, képes volt kifejleszteni, legyártani a megfelelő tengeralattjáró típusokat és kiépíteni egy új alapokra helyezett tengeralattjáró-fegyvernemet.

A háború kezdetén a hadseregeknél és a haditengerészeteknél található kevés repülőgép és léghajó még nem befolyásolta jelentős részben az erőviszonyokat. Nem csak alacsony számuk, hanem feladatkörük (felderítés) és műszaki-technikai

⁵⁵ KEEGAN 1998. 104.

⁵⁶ A név az első ilyen típusú hadihajó, az HMS Dreadnought nevéből származik.

lehetőségeik kezdetleges szintje miatt sem álltak a katonai érdeklődés homlokterében. A háború kitörésével azonban minden viszonylag gyorsan megváltozott...

A szárazföldi hadseregek lehetőségeit és pusztítóképességét a 19. század folyamán néhány tényező alapjaiban megváltoztatta. A tömeghadsereget tömegesen gyártott, egységes minőségű, szabványos felszereléssel látták el, ami egyszerűsítette a kiképzést, az utánpótlást és az új egységek szervezését. Az átalakulás nagy nyertesei egyúttal a 19. századi modernizáció nyertesei, akiknek tömegiparuk az arra alkalmas lakosságot tömegesen tudta ellátni felszereléssel és fel tudta készíteni a háborúra. A pusztító embertömeg egyre kevésbé volt alkalmas fegyverzeti, technikai, ellátásbeli, kiképzésbeli hátrányok kiküszöbölésére.

Elsőként kiemelve, jelentősen korszerűsödtek a gyalogsági kézfegyverek. Alig több, mint fél évszázad alatt az egylövetű, 100-200 méter lőtávolságú muskéták helyett kb. 1000 méter hatásos lőtávolságú ismétlőpuskák váltak rendszeresített fegyverekké. Ezek a percenkénti 2-3 lövés helyett egy átlagos katona kezében 14 lövés/perc tűzgyorsaságot produkáltak s a rendszerbe állított géppuskákkal korábban elképzelhetetlen módon megnövelték a gyalogság tűzerjét.⁵⁷ Ezek a viszonylag olcsó eszközök a gyengébb hadseregek védekezőképességét is jelentősen megnövelték a nyíltan rohamozó, túlerejű ellenséggel szemben is.

Ugyancsak korszerűsödött a tüzérség is, melynek növekvő szerepéről már korábban említést tettünk (lásd a szöveget a 30. jegyzetnél). Ha megvizsgáljuk a szembenálló nagyhatalmak tüzérségét, a későbbi események ismeretében egyértelműen kijelenthetjük, hogy legelőrelátóbban a német hadsereg alakította ki tüzérségének fegyverállományát. A nehéz tüzérség terén élvezett abszolút fölénye a háború első szakaszában komoly előny jelentett, egészen addig, míg a szembenálló hadseregek szintén felfejlesztették saját nehéz tüzérségüket.

A hírközlés és közlekedés rohamszerű fejlődése a mozgósítás és a hadsereg szállítási, utánpótlási sebességét növelte meg, illetve megnövelte a szállítható teher mennyiségét is. Ebben elsődleges szerepet a vasút kapott, tehát a fejlettebb – sűrűbb – vasúthálózattal rendelkező hatalmak, amennyiben ezt kellően megszervezték, nemcsak gazdasági téren, hanem katonailag is előnyhöz jutottak.

Az 2. táblázat vasúti adatai alapján kijelenthető, nagyhatalmak közül vasúti téren Oroszország a háborús viszonyok között behozhatatlan hátránnyal indult. Bár kelet–nyugati irányú stratégiai vasútvonalai kiépültek, az alacsony vonalsűrűség, és az észak–déli vasútvonalak alacsony kiépítettségi foka csökkentette a csapatok stratégiai

⁵⁷ KEEGAN 2002.

mozgékonyosságát és lassította a mozgósítást, mely tényezők már a háború kezdeti szakaszában komoly jelentőségre tettek szert.⁵⁸ Amennyiben a vasúthálózat nem tudja betölteni rendeltetését, alternatívaként csak állati erővel – elsősorban lóval – vontatható szállítóeszközöket álltak rendelkezésre. De 1914-ben, a radikálisan megnövekedett utánpótlási igények miatt, háborút vívni lovakra alapozva már nem lehetett. Ugyanakkor a nagyszámú ló alkalmazása további terheket rótt az utánpótlási rendszerre: a nyugati fronton a német jobbszárnyon támadó német 1. hadsereghez beosztott 80 000 ló napi 900 tonna takarmány igényelt!⁵⁹ Ugyanakkor ebben az időben nem volt más alternatíva: 1914-ben a francia hadseregnek összesen 6000, a németeknek 1300,⁶⁰ az oroszoknak pedig 750 gépjárműve volt⁶¹. A mozgósított hadsereglétszámokhoz képest (lásd. 3. táblázat) mindegyik elenyésző mennyiségnek számít.

VÉGKÖVETKEZTETÉS

Az I. világháború kitörésekor fennálló erőviszony elemzése alapján kijelenthető, hogy már 1914-ben az antant javára mozdult el a mérleg nyelve. Ennek jelentősége azonban ekkor csekély volt. Ekkor a legfontosabb kérdés mindegyik küzdő fél számára, hogy a végre tudják-e hajtani haditerveiket. Amennyiben ez megvalósul, vagyis a háború rövid lefolyású lesz, abban az esetben az erőforrások nagysága, az anyagi- és embertartalékok különbsége jelentőségét veszíti. A háború kezdetén a gyors győzelem lebegett a hatalmak szem előtt s ebből következőleg – ha nem számítjuk ide a béke lehetőségét –, elméletileg három kimenete lehetett az 1914-es évnél: a központi hatalmak gyors győzelme, az antant gyors győzelme és a háború elhúzódása. Ebből a központi hatalmak számára az antant erőfölény miatt csak a gyors győzelem az elfogadható, míg az antant számára az erőforrások terén meglévő fölénye miatt a háború elhúzódása is bizonyos sikernek tekinthető, de legalábbis elfogadható opció jelentett.

⁵⁸ Az oroszok elleni német haditerv egyik indulópontját is az orosz hadsereg lassú mozgósítása képezte. PILCH 1928. 26.; Ugyancsak az orosz csapatok lassú mozgását és saját belső összeköttetési vonalaik fejlettségét használták ki a németek 1914 augusztusában, mikor a 8. német hadsereg a minegy kétszeres túlerőben lévő orosz 1. és 2. hadseregére mért katasztrófális vereséget. PILCH 1928. 94–96.; GALÁNTAI 2000. 193–195.

⁵⁹ STRACHAN 2005. 134.

⁶⁰ FÜZI 1986. 68.

⁶¹ GALÁNTAI 2000. 164.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BANKS, ARTHUR (2001): *Military Atlas of the First World War*. Pen and Sword.
- BROADBERRY, STEPHEN – HARRISON, MARK (2005): Economics of World War I. An overview. In Broadberry, Stephen – Harrison, Mark (ed.): *Economics of World War I*. Cambridge: Cambridge University Press. 3–40.
- BROADBERRY, STEPHEN – O'ROURKE, KEVIN H. (ed.) (2010): *Cambridge Economic History of Modern Europe*. Vol. 2. 1870 to the Present. Cambridge, Cambridge University Press.
- CZÉKUS ZOLTÁN (1930): *Az 1914-18. évi világháború összefoglaló története*. Budapest, Stádium. http://mtdaportal.extra.hu/books/czekus_zoltan_az_1914_1918_evi_vilaghaboru_osszefoglalo_tortenete.pdf Hozzáférés: 2015.01.06.
- DAVIES, NORMAN (2002): *Európa története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- DIÓSZEGI ISTVÁN (1997): *A hatalmi politika másfél évszázada*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete.
- DIÓSZEGI ISTVÁN (szerk.) (2001): *Egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. 1799–1914. Budapest, Korona Kiadó.
- DUBY, GEORGES (szerk.) (2007): *Franciaország története*. II. Az új idők 1852-től napjainkig. Budapest, Osiris.
- Encyclopaedia Britannica* (1911). New York, Encyclopaedia Britannica Inc.
- FERGUSON, NIAL (1999): *The Pity of War*. London, Penguin Books.
- FLOUD, RODERICK – JOHNSON, PAUL (ed) (2004): *The Cambridge Economic History of Modern Britain*. Vol. Industrialisation 1700–1860. Cambridge, Cambridge University Press.
- FÜZI IMRE (szerk.) (1986): *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig*. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó.
- GALÁNTAI JÓZSEF (2000): *I. világháború*. Budapest, Korona Kiadó.
- HELLER, MIHAIL (2003): *Az orosz birodalom története*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HORNE, JOHN (ed.) (2010): *A Companion to World War I*. Wiley–Blackwell.
- KEEGAN, JOHN (1998): *A tengeri hadviselés története*. Budapest, Corvina.
- KEEGAN, JOHN (2002): *A hadviselés története*. Budapest, Corvina.
- KEEGAN, JOHN (2010): *Az első világháború*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KENNEDY, PAUL (1992): *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Gazdasági változások és katonai konfliktusok 1500–2000. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISSINGER, HENRY (1996): *Diplomácia*. Budapest, Panem–McGraw–Hill–Grafo.

- KOLLER, CHRISTIAN (2014): Colonial Military Participation in Europe (Africa). In Ute Daniel et al. (ed.): *1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War*. Berlin, Freie Universität Berlin. Berlin 2014-10-08. DOI: <http://dx.doi.org/10.15463/ie1418.10193>.
- LIDDELL HART, B. H.(2002): *Stratégia*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- McMURRY, FRANK M. (1918): *Geography of World War*. New York, The Macmillan Company.
- MOWAT, C. L. (ed.) (1968): *The New Cambridge Modern History*. Vol. XII. The Shifting Balance of World Forces. Cambridge, University Press.
- NÉMETH ISTVÁN (2002): *Németország története*. Egységtől az egységig. (1871–1990). Budapest, Aula.
- NICOLLE, DAVID – RUGGERI, RAFFAELE (2003): *Italian Army of the World War I*. Osprey Publishing.
- O’CONNOR, MARION A. (1970): *World Wheat Supplies 1865–1913. Discussion Papers No. 12*. Princeton (New Jersey), Princeton University. https://www.princeton.edu/rpds/papers/WP_12.pdf Hozzáférés: 2015.01.06.
- PANDI LAJOS (szerk.) (1995): *Köztes-Európa 1763–1993*. Térképgyűjtemény. Budapest, Osiris – Századvég.
- PALOTÁS EMIL (2003): *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Budapest, Osiris.
- PIPES, RICHARD (1997): *Az orosz forradalom története*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- POUNDS, NORMAN J. (2003): *Európa történeti földrajza*. Budapest, Osiris Kiadó.
- PILCH JENŐ (szerk.) (1928): *A világháború története*. Budapest, Franklin Társulat. *Progress of Literacy in Various Countries*. A preliminary statistical study of available census data since 1900. Paris, 1953, UNESCO.
- SPECTOR, RONALD H. (2002): *Háború a tengereken*. Tengerészek és tengeri csaták a 20. században. Budapest, Kossuth Kiadó.
- STEARNS, PETER M. (2001): *Encyclopedia of European Social History From 1350 to 2000*. New York, Charles Scribner’s Sons.
- STRACHAN, HUGH (2005): *European Armies and the Conduct of War*. London – New York, Routledge.
- STROHN, MATTHIAS (ed.) (2013): *World War I. Companion*. Oxford, Osprey Publishing.
- SZABÓ JÓZSEF (főszerk.) (1995): *Hadtudományi lexikon*. 2 kötet. Budapest, Magyar Hadtudományi Társaság.

- SZIJJ JOLÁN (főszerk.) – RAVASZ ISTVÁN (szerk.) (2000): *Magyarország az első világháborúban*. Lexikon A–Zs. Budapest, Petit Real Könyvkiadó.
- SZVÁK GYULA (szerk.) (2001): *Oroszország története*. Szerzők: Font Márta, Krausz Tamás, Niederhauser Emil, Szvák Gyula. Budapest, Maecenas – Pannonica Kiadó.
- WERTH HENRIK (összeáll., bevezetés) (1930): *A hadvezetés elmélete*. I. Budapest.